

עבודת קיץ בהיסטוריה לקראת כיתה י"א
מאת שחר פרץ ~ י'5 ~ 27 באוקטובר, 2025

פרק 1 ~ לאומיות וציונות

1.1 ~ קטע מקור, פעילות איפלוטית, הצהרת בלפור ותוכנית באזל

א. שאלה:

הסבירו על פי קטע המקור ועל פי מה שלמדתם את חשיבותה של הצהרת בלפור עבור התנועה הציונית.

תשובה:

במהלך המאה ה-19 התפתחה ברחבי אירופה והעולם תופעת הלאומיות, בה קבוצה של אנשים בעלי מאפיינים ועקרונות משותפים (הקרויים בני לאום) מנסים לקדם הקמת מדינת לאום בעבורם, הפועלת לפי עקרונותיהם. התנועה שמטרתה להקים מדינה זו, לשמור ולנהל אותה בהמשך, קרויה התנועה הלאומית של הלאום.

לתנועה הלאומית של העם היהודי קוראים הציונות, ומטרתה היא להקים מדינת לאום בארץ ישראל. התנועה התפתחה לקראת סוף המאה ה-19 וראשיתה באירופה. אחד ממנהגיה הבולטים של התנועה, שהקים את מוסדותיה המסודרים הראשונים, הוא בנימין זאב הרצל. הרצל ועוד רבים אחרים תמכו בגישה הקרויה ציונות מדינית, לפיה יש צורך לקבל אישור (צ'רטר) מהמדינה השולטת על א"י, ולא להיות "גנבים בלילה".

אחד ממנהגיה המאחרים יותר של התנועה הציונית, חיים ויצמן (שהיה לימים נשיאה של מדינת הלאום שהוקמה), שהיה בעל קשרים עם המשטר הבריטי עקב היותו ממציא האצטון והאתנול, הצליח לגרום למשטר הבריטי להוציא הצהרה הקרויה הצהרת בלפור שבה שר החוץ הבריטי טען שבבריטניה קורה בעין יפה הקמת "בית לאומי" (אך לא מדינת לאום) בארץ ישראל לעם היהודי, תוך הוספת הסתייגויות כמו "בתנאי ברור שלא יעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של עדות לא יהודיות בארץ ישראל".

ההצהרה פורסמה תוך כדי התרחשות מלחמת העולם השנייה, בה בריטניה נלחמה באימפריה העות'מנית ששלטה בא"י, והיה סיכוי ממשי (שאכן התממש) שבבריטניה תהיה השליטה בארץ בעתיד הקרוב.

בקטע המקור שקיבלנו, ד"ר חיים ויצמן שלח מכתב אל מנהיג ציוני אמריקאי בשם לווי ברנדייס. המכתב נפתח בדברי נימוס וממשיך בהבהרת חשיבות הצהרת בלפור לעם היהודי. אחת מהן, היא המטרה להשיג צ'רטר כזה ממעצמה הנמצאת באיזור. חיים ויצמן מודע להתפתחויות הצבאיות בארץ ישראל, ולראיה כותב "למסמך כזה יהיה ערך עצום בשעה זו, ויאפשר לנו לערוך את ההכנו תהדרושות למקרה שהתקדמות הצבא הבריטי אל תוך ארץ ישראל תתרחש בקרוב". חיים ויצמן בהתאם לגישת הציונות המדינית מעוניין בקבלת צ'רטר מהמעצמה השולטת בא"י, ואכן הוא כותב ש"אנו חשים צורך שהמשא ומתן שלנו עם בריטניה [...] יובא לסיום על-ידי הצגת המהרה מאת ממשלת בריטניה".

יש חשיבות נוספת להצהרה, שאוסף על פי מה שלמדנו. ההצהרה עוררה גל של שמחה ותקווה ברחבי העולם היהודי, ואף התקיימו טקסים ועצרות לציון המאורע. השמחה בקרב הגרעין הציוני בארץ שסבל מהשלטון העות'מני, היתה אף מרובה יותר. גלי שמחה אלו עזרו לאחד את התנועה הציונית, ולחזק את האמונה שלימים מדינת יהודית תקום.

לסיום, יש חשיבות רבה להצהרת בלפור בעבור התנועה הציונית, החל מהיקרבות להשגת הסדר ואישור ממשי מול הכוח שולט בא"י להקים מדינה לאומית, וכלה בחיזוק ואיחוד התנועה הציונית.

ב. שאלה: הסבירו שני מניעים של בריטניה לפרסום הצהרת בלפור. בחרו קטע מקור מספר הלימוד והסבירו כיצד בא לידי ביטוי במקור שבחרתם אחד מהמניעים שהסברתם.

תשובה:

במהלך המאות ה-18-19 התרחשה באירופה ובעולם התחזקות של תופת הלאומיות, בה קבוצה של אנשים בעלי עקרונות ומאפיינים משותפים מתאגדים ביחד על מנת להקים מדינה לאומית על שטח שיש להם רגשות לאומיים ביחס אליו. המהדינה הלאומית תממש את עקרונותיה של התנועה הלאומית, התנועה שאחראית להקים מדינת לאום זו.

בשנים 1914-1918 התרחשה מלחמה הקרויה מלחמת העולם הראשונה. בין הצדדים הלוחמים הייתה האימפריה הבריטית, שנלחמה (בין היתר) באימפריה העות'מנית שבסופה תקרוס. לצד בריטניה לחמה גם צרפת, ונחתם הסכם בשם הסכם סייקס-פיקו המסדיר את חלוקת השטח בינהן לאחר המלחמה. במסגרת ההסכם ארץ ישראל נקבעה להיות תחת שלטון משותף בריטי-צרפתי. באמצע 1917 ארצות הברית שמרה על עמדה ניטרלית ולא הצטרפה לאף אחד מהצדדים הלוחמים.

לתנועה הלאומית היהודית קוראים הציונות. הציונות התפתחה בסוף המאה ה-19, ובין מנהיגיה במאה ה-20 נמנה

חיים ויצמן, ממציא האתנול. הציונות שואפת להקים מקינה לאומית בארץ ישראל, שטח שהיה אז בשליטת האימפריה העות'מנית. חיים ויצמן היה במגעים עם בריטניה על מנת לפרסם הצהרת תמיכה לציונות, שבנובמבר 1917 נשלחה משר החוץ של בריטניה (ארתור ג'יימס בלפור) אל לורד וולטר רוטשילד (פעיל ציוני) ובה בריטניה הביאה את העבודה שהם "רואים בעין יפה ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל". ההצהרה פורסמה והביאה לשמחה רבה ביישוב הציוני.

ישנם מניעים רבים לבריטניה בעקבותיהם היא פרסמה את הצהרת בלפור. חלק ממניעים אלו רגשיים, וחלקם מדיניים. בקטע המקור (מופיע בספר "הלאומיות בישראל ובעמים", הוצאת כנרת, 2014, עמוד 200 תחת השם "ההסברים השונים לפרסום ההצהרה") ההיסטוריונית אביבה חלמיש כותבת על היחס בין מניעים אלו.

לפי קטע המקור, הגורמים המדיניים חזקים במיוחד. "אין להבין את הטקע לפרסום הצהרת בלפור בלא גורמים שאינם לגמרי בתחום ההדיון הצרף והשיקולים המדיניים הטהורים", היא כותבת, בהתייחסות לרצונה של בריטניה להשפיע על משא ומתן עתידי על ארץ ישראל. בין אם המלחמה תגמר בוועדת שלום שמטרתה להחליט למי תנתן השליטה בארץ, ובין אם חלוקה לפי הסכמי סייקס-פיקו, בריטניה רצתה לחזק את האהדה אליה ואחיזתה בארץ כדי לבסוף להיות השליטה בפועל. אביבה ממשיכה לדבר בעל המניעים להצהרה ואומרת של "האסטרטגיה והכלכה שהם-הם שהכריעו".

ישנם מניעים נוספים להצהרת בלפור. אחד מהם הוא הקשר הרגשי. ההיתה גישה אוהדת לציונות מצד כמה מראשי הממשל הבריטי, לדוגמה של החוץ וארתור ג'יימס בלפור וראש הממשלה לוד ג'ורג' שהיו פרוטנסטנטיים אדוקים שהושפעו מהתנ"ך וראו ערך בשיבת ציון. גם בני משפחת רוטשילד בענף הבריטי, נחום סוקולוב, ויצמן (שהיה מאוד מוכר בממשלה הבריטית עקב היותו ממציא האתנול) וקשריהם לממשל גם לניסוחה של ההצהרה, ולהחלטה לפרסמה.

לסיכום, יש מניעים רגשיים דתיים לפרסום ההצהרה, לצד מניעים אסטרטגיים משמעותיים כמו כוונת בריטניה לבסס את נוכחותה באזור.

ג. שאלה:

בחרו בתנועה לאומית שפעלה באחת מהארצות האלה: יוון, פולין, איטליה וגרמניה. **הציגו** את מטאות המאבק של התנועה שבחרתם, **והסבירו** כיצד סייעה הפעילות הדיפלומטית לקידום אחת מהמטרות האלו.

תשובה:

לאומיות היא תהליך שהחל במאה ה-19 ונמשך עד ימנו, בו קבוצה של אנשים בעלי עקרונות, מאפיינים, ולרוב עבר משותף מנסים להקים **מדינת לאום** על שטח אליו הם חשים חיבה ("מולדת"). התנועה האחראית להשגת מטרה זו ושמירת עקרוניהם קרויה **התנועה הלאומית**. תנועות לאומיות רבות מנסות לפעול באמצעות כלים דיפלומטיים, כמו נסיון לגרום למדינה לקחת חסות על תנועה לאומית ולהלחם בשמה, או קבלת אישור מאימפריה להקים אוטונומיה על שטחה.

בתחילת המאה ה-19, גרמניה הייתה מחולקת למספר רב של שטחי שליטה ריבונית קטנים, שנמלכו או היו תחת חסות של ממלכת פרוסיה ואוסטריה. העם הגרמני החל להתממש ולהתחזק, והיה רצון להקים מדינת לאום מאוחדת לעם הגרמני. הגוף שניהל את המאבק להקמת אותה המדינה היה **הפרלמנט הגרמני**. מטרת התנועה הלאומית הגרמנית הייתה בראש ובראשונה להקים מדינת לאום מאוחדת לעם הגרמני, שלא מפורקת למספר מדינות ומדינות חסות שונות. טרם זאת, התנועה הלאומית הגרמנית ניסתה (בהצלחה) להתשחרר משלטון נפוליאון.

התנועה הלאומית הגרמנית גם שקדה על איסוף, שימור ועיבוד התרבות הגרמנית, שלימים הפכו לבסיס לבניית הזהות הלאומית גרמנית. בין האנשים שתורמו לכך ניתן למנות את **האחים גרים** שכתבו ופרסמו סיפורים עממיים רבים.

הפרלמנט הבין שאין ערך במאבקים לאומיים מבלי כוח צבאי, ולכן פנה הן אל אוסטריה והן אל פרוסיה, שסירבו. אך ב-1964 **אוטו פון ביסמק** מונה לראש ממשלתו של וילהלם הראשון, מלך פרוסיה. בראי אביב העמים, ביסמק הבין את יכולת המאבק הלאומי, ובסדרה של מהלכים גרם לדנמרק, ואז לאוסטריה וצרפת, כל אחת מהן לפתוח במלחמה נגדו (שהוא בעצמו עורר באמצעים דיפלומטיים). תוך ניצול הרצון העז של העם לגיבוש מדינת לאום, והכנות חזקות ויציבות בהרבה מאלו של הצבאות היריבים, הוא ניצח במהרה בקרבות אלו. באמצעות המהלכים הגיפלומטיים הללו, התנועה הלאומית הגרמנית השיגה את המטרה הכי חשובה שלה – הקמת מדינת לאום גרמני מאוחדת.

1.2 ~ הגורמים לצמיחת התנועות הלאומיות והציונות

א. שאלה:

על צמיחת הלאומיות השפיעו גורמים משלושה תחומים: אירועים פוליטיים-היסטוריים, רעיונות (אידיאולוגיה), ושינויים במצב הכלכלי-חברתי. **הציגו** גורמים משני תחומים שונים (גורם אחד מכל תחום), **והסבירו** את ההשפעה של כל אחד מהם על צמיחת הלאומיות באירופה.

תשובה:

רעיון הלאומיות הוא רעיון שהתפתח במאה ה-19 ובו אנשים בעלי דעות ותחושות משותפות, מנסים להקים **מדינת לאום** על שטח שהם בעלי רגש אליו הקרוי **מולדת**. מקור הלאומיות באירופה, אך היא התפשטה בהדרגה למקומות נוספים בעולם. הקמת מדינת הלאום נעשית ע"י **תנועה לאומית**, שמטרתה היא להקים את המדינה, וליצור ולתחזק **זהות לאומית** שתחזיק את בני הלאום מאוחדים. התחזקות וצמיחת תנועות הלאומיות התרחשה בעקבות מספרים גורמים, חלקם אידיאולוגיים, חלקם בעקבות שינויים במצב הכלכלי-חברתי, וחלקם בעקבות אירועים פוליטיים.

ראשית כל, נפרט על האירועים הפוליטיים שהובילו לחיזוק התנועות הלאומיות. הראשון מבין האירועים הללו הוא **המהפכה האמריקאית**. האמריקאים במרכז-מערב אמריקה הצפונית הצליחו לגרש באמצעות מאבק מזוין את השלטון הבריטי, ולהקים ערים אמריקאיות, חוקה, בית משפט, צבא, ודמוקרטיה מתפקדת. בכך, הם הוכיחו לעולם שמהפכה ונצחון על הכוחות הגדולים הקיימים היא אפשרית. אמריקה חרטה על דגלה את ערכי הנאורות שיפורטו בפסקה הבאה, מה שעזר להפיצם בעולם. האירוע השני הוא **המהפכה הצרפתית**, שהתחילה בנצחון על המלוכה והאריסטוקרטיה, (והמשיכה בפירוק מנגנוני המדינה, קריסה לאנרכיה, ומעבר למשטר טרור, אבל על זה אסור לדבר) ולאחריה **כיבושי נפוליאון** ברחבי אירופה. מאידך הכיבושים הנרחבים גרמו להתנגדות רבה מצד הגרים באותם שטחים כבושים, אך הרצון להתנער מכיבושי נפוליאון יחדיו עם העובדה שנפוליאון הפיץ את רעיונות הלאומיות בכל אירופה, עזרו להפיץ ולחזק את התקווה לקיום מדינה לאומית.

עתה, נעסוק באידיאולוגיה. טרם ההתעוררות הלאומית באירופה, הסתובבו באירופה שני רעיונות (סותרים במידת מה) – ראשית, הנאורות, ולאחריה, הרומנטיקה. הנאורות ערערה על המוסדות הקיימים וקידשה את השכל והחשיבה העצמאית. שני ערכים אלו הכרחיים לקיום תנועות לאומיות – הסדר האריסטוקרטי והמלוכני הקיים בחברה לא ממש אפשר קיום מדינה לאומית, והצורך ביצירת זהות עצמאית לאומית לא מתאפשר ללא חשיבה עצמאית. **הרומנטיקה** שהגיעה כתגובה לנאורות עסקה באדם וברגשותיו, וכן בחקר העבר והטבע, עקרונות שעליהם התבססו הזהויות הלאומיות שהתפתחו לאחר מכן. בעקבות ההתרחקות והערעור על הכנסייה, החל תהליך **החילון** בו אנשים מתרחקים מהדת כמוקד זהות עקרי. תהליך החילון גרר בעקבותיו חיפוש אחר מוקד זהות חדש, שרבים מצאו בתנועות הלאומיות.

אחרונה, נדבר על השינויים במצב הכלכלי והחברתי. התרחשה **המהפכה האגררית** (התייעלות יצירת המזון, שאפשרה עבודה של יותר אנשים בערים ומפעלים שלא עוסקים באוכל באופן ישיר) והחל **תהליך התיעוש** והמעבר אל העיר. זה גרר ריכוז רב של אנשים במקומות מסונפים וקרים, ולרוב גם התרחקות מהבית וממוקדי הזהות. התהליכים הללו גרמו לשתי תוצאות חיוביות בעבור הלאומיות – ראשית, החיפוש אחר מוקד זהות חדש הוביל אנשים רבים לפנות אל התנועות הלאומיות. הריכוז של האנשים רבים על שטח קטן עזר לתפוצה של הרעיונות הלאומיים בצורה מהירה יותר, תפוצה שהתחזקה אף יותר בזכות **מהפכת הדפוס** שאפשרה לאדם הממוצע לקרוא ולעסוק בנושאים כגון אלו. ההתפשטות המהירה של רעיונות הלאומיות הובילו לחיזוק התנועות הלאומיות.

נתבונן בקטע המקור "הד המהפכה באמריקה" (בספר "הלאומיות בישראל ובעמים", הוצאת כנרת 2014, עמוד 26) העוסק בהשפעת המהפכה האמריקאית על התנועות הלאומיות. לפי קטע המקור, "גבורתם של הרפובליקאים החדשים באמריקה רכשה לא הוקרה ברחבי אירופה וזכתה לאהדתם של כל שוחרי הצד וההומאניות, ובפרט של האנשים הצעירים" – עקרונות הליברליזם, הנאורות, והערעור על מוסדות המלוכה שעליהם התבססה המהפכה המריקאית, נפוצו בקרב כל אירופה, ובמיוחד בדור המהפכני והחדש שגדל בה. ואף בצרפת שהייתה שנים תחת שלטון מלוכני, "קשה לתאר את ההתלהבות, בה נתקבלו בצרפת, בתוך הממלכה העתיקה, נציגיו של עם אשר התקומם נגד מלכו" – העם הצרפתי המשולהב ראה את ההצלחה נגד בריטניה, ורצה לממשה גם בארצו, מה שאכן התרחש כעשור לאחר מכן.

ב. שאלה:

הציגו שניים מן השלבים בהתפתחות הפעילות של תנועות לאומיות באירופה, והסבירו את התרומה של אחד מהשלבים שהצגתם לעיצוב תודעה לאומית.

תשובה:

בני לאום הם אנשים בעלי אידיאולוגיה, מטרות, עקרונות ומאפיינים משותפים המעוניינים להקים **מדינת לאום** (או מדינה לאומית) בעבור בני אותו הלאום. **תנועתם הלאומית** פועלת לשם השגת מטרה זו. התנועות הלאומיות החלו להתפתח במאה ה-19, באירופה ואז גם בשאר העולם. אחת ממטרות התנועה הלאומית היא פיתוח **תודעה לאומית**, שמגדירה מוקד זהות וכוללת מאפיינים רבים (כמו שפה משותפת, עבר והיסטוריה משותף, וכמיהה למולדת). התודעה הלאומית המשותפת עוזרת לאחד את בני הלאום השונים ולהגדיר שאיפות משותפות.

הרעיונות הבסיסיים של התנועה הלאומית ופיתוח התודעה הלאומית לרוב מתבצע על-ידי קבוצה מצומצמת של משכילים

שהושפעו מרעיונות הסובבים סביבם. אלו מגייסים אנשים, בעיקר ממעמד הבורגנות (מעמד הביניים, אנשים העוסקים בעתשייה, סחר ומקצועות חופשיים, אך אינם בעלי מעמד אצולה אריסטוקרטי) שמנסים להשיג את המטרות שהוצבו באמצעים שונים. רוח היוזמה והשינוי שאפיינה את הבורגנים, וכן השכלתם, אפשרו להם להשתלב בקלות להיות האנשים שיתחברו ראשונה אל התנועות הלאומיות.

בשלב הבא, אחרי שהתנועה הלאומית התבססה דיה, לרוב התנועה הלאומית יצאה לפעילות פוליטית, ולפיכך נשאו ונתנו עם השליטים המקומיים במטרה להקים מדינת לאום (בין אם באמצעות פירוק מעצמות והחלפתם במדינות לאום, ובין אם החלפת השלטון בשלטון לאומי). הפעילות הפוליטית התבטאה לעיתים בהפגנות ונסיונות הפיכה, ובעיתות אחרות באמצעות גיוס שליטים בעלי עוצמה צבאית ומדינית שתמכו ברעיון הלאומיות או שהתאים להם לתמוך ברעיון הלאומיות. השלב הראשון, בו המשכילים ממציאים וחוקרים את ההיסטוריה של הלאום, הוא הכרחי ליצירת התודעה הלאומית. התודעה הלאומית שמתבססת לרוב על היסטוריה ותרבות משותפת, מתפתחת ומופצת בשלב זה.

ג. **שאלה:** "האמנציפציה שניתנה ליהודים במרכז ומערב אירופה הייתה חוקית, אך לא הוכיחה עצמה מבחינה חברתית". **הסבירו** טענה זו, והביאו שני נימוקים היסטוריים לביסוס דבריכם.

תשובה:

במהלך בסוף המאה ה-19 והמאה ה-20, התרחש במערב אירופה (תחילה בצרפת ואז במקומות אחרים) תהליך **האמנציפציה** – הכרה ביהודים כשווי זכויות (משפטית) כמו כל שאר האוכלוסיה באותן המדינות. תחילה, האמנציפציה ניתנה באופן קהילתי לריכוזי יהודים, ובהמשך ברמה האישית. האמנציפציה ביססה בחוק את שוויון הזכויות גם ליהודים. עם זאת, היא גרמה לתהליכים שהתנגדו אליהם, גם מחוץ לקהילות היהודיות אבל אף בתוכן.

אנטישמיות מודרנית (או בקיצור "אינטישמיות" בשאלה הזו) היא שנאה כלפי יהודים, שלא נובעת ממניעים דתיים (דהיינו, הרג ישו, ורדיפת הכנסייה הקטולית את היהודים), אלא משנאת ה"גזע" היהודי וכל מי שנולד כיהודי. לאנטישמיות מודרנית יש הבטים פוליטיים וחברתיים, כי לרוב אותם אנטישמיים יעדיפו למנוע מיהודים כל משרה ציבורית (ולעיתים כל משרה או חיים בכלל).

תהליך האמנציפציה גרם **להתעבבות והתבוללות** היהודים בתוך החברה של המדינות בה הן נמצאו. היהודים הצליחו בכל אירופה באופן לא פורפוציונלי לשיעורם באוכלוסיה, מה שגרם לעלייתה והתחזקותה של האנטישמיות המודרנית. תוך כדי כך, ההתבוללות בקרב הלא יהודים גרמה לרתיעה ופחד של הקהילות היהודיות, מחשש להתבוללות בגולה, ושהעם היהודי יאבד את ייחודו ויעלם תוך כדי התמזגות לדתות אחרות.

נתייחס למשפט "האמנציפציה שניתנה ליהודים במרכז ובמערב אירופה הייתה חוקית, אך לא הוכיחה עצמה מבחינה חברתית". אכן, האמנציפציה הייתה חוקית וכיבדה חוקים בסיסיים של שוויון זכויות (מתוקף היותה תהליך שמקדם זכויות זהות לאוכלוסיית מיעוט, היהודים). עם זאת, החברה סביב היהודים התקשתה לקבל אותם אליה והאנטישמיות התחזקה, וגם הקהילה היהודית לא הייתה מרוצה מהתוצאות שהובילה האמנציפציה ופחדה מפני התבוללות. בשני ההיבטים הללו, האמנציפציה לא הוכיחה את עצמה מבחינה חברתית.

1.3 ~ מאפייני ודפוסי פעילות תנועות לאומיות עד 1914

א. שאלה:

הציגו את פעילותו של אליעזר בן יהודה לחישוב השפה העברית, **והסבירו** על פי הקטע ועל פי מה שלמדתם, מהי חשיבות השפה לליכוד בני הלאום.

תשובה:

במהלך המאה ה-19 התפתחה באירופה וברחבי העולם תופה ששמה **הלאומיות**, המאגדת קבוצה של אנשים [= **בני לאום**] בעלי מאפיינים משופים וטוענת כי לכל לאום יש זכות להקים **מדינת לאום** הפועלת לפי עקרונותיו. **התנועה הלאומית** של הלאום תנסה לפעול להקמת מדינה בעבור אותו הלאום. לאום מלוכד וחזק בסבירות גבוהה יותר יצליח במשימתו הלאומית.

ישנם מספר מרכיבים שעוזרים ללכד את בני הלאום. אחד מהם, הוא **שפה משותפת**. שפה משותפת יוצרת תחושת שייכות בין בני הלאום, ומאפשרת להם לדבר ביניהם בחופיות בצורה שמאפשרת ללאום לקדם את מטרותיו יחדיו. השפה מהווה חלק מהתרבות והתודעה הלאומית בני הלאום, ומאפשרת לו להעביר מסרים ולהפיץ את האידיאולוגיה שלו בין בני הלאום.

אליגזר בן־יהודה היה יהודי שנולד ברוסיה ב־1858, והושפוע מילדותו מרעיון הלאומיות. בפרט, הושפע רבות מהתנועה הציונית, היא התנועה הלאומית היהודית. ב־1881 העברית שמשה כשפת קודש גרידא ולא היה בה שימוש בחיי היום־יום, והוא פעל לקדם את רעיון הפצת העברית כשפת חולין מדוברת על הלאום העברי.

על אף התנגדות רבה, בן־יהודה המשיך לפעול. לשם כך, פרסם עיתונים ציוניים בעברית כמו "הצבי". הוא גם הקים חברות שקידמו את לימודי העברית במוסדות הלימוד הציוניים. ב־1908 בן־יהודה פרסם מילון עברי המתאר, בן היתר, מילים חדשות שמציא ע"מ לחדש את השפה התנ"כית ולהתאימה לחיי היום־יום המודרניים.

בכך, בן יהודה קידם ופיתח שפה משותפת, שתלכד את בני הלאום הציוני ותעזור להם לתקשר ביניהם, במטרה להשיג את מטרותיה של הציונות.

נתבונן בקטע המצורף לשאלה זו המתאר את הדברים החשובים לאיחוד בני הלאום, מאת שמואל יבניאלי, "ספר הציונות א". לפיו, "אם חפץ ונחפץ להשכיל ולחיות, עלינו לפתוח בהשכלת רוחנו [...] ובמה אם לא בשפה העברית?". יבניאלי מציג שאלה קטורית, שמטרתה להמחיש את חשיבותה של העברית לתקשורת בינו – בלעדיה, לא נוכל לתקשר, וכך ימנע מאיתנו להשכיל וללמוד וכן תפגע יכולתה של התנועה הלאומית לפעול. יבגני גם מדבר על חשיבותה של העברי תלאיחוד בני הלאום – "נשים נא לפני בני נעורינו השכלה עברית [...] וחדלו להיות היהודים מהיות שני מחנות" – דהיינו – אחת שנלמד ונתקשר בעברית, נפסיק להתנהג כאילו אנו מחנות שונים ונפעל ביחד. בכך יבגני מראה ששפה משותפת מאחדת את בני הלאום ומגבשת תודעה לאומית אחידה בעבור כולם, בצורה המאפשרת להם לפעול יחד בצורה אחידה.

ב. **שאלה:**

בחרו מקור מספר הלימוד המבטא תחום פעילות אחד של התנועה הציונית בארץ ישראל בין השנים 1914-1981. **הציגו** את המקור שבחרתם והסבירו כיצד הוא מבטא תחום זה.

תשובה:

ג. **שאלה:**

הציגו שלושה מרכיבים נוספים (מלבד שפה) המלכדים את בני הלאום. בחרו קטע מקור מספר הלימוד והסבירו כיצד שניים מהמאפיינים שהצגתם באים לידי ביטוי במקור זה.

תשובה:

במהלך המאה ה־19 התפתחה באירופה ובשאר העולם תופעת ה**לאומיות**, לפיה קבוצה מסויימת בעלת מאפיינים משותפים [=הלאום] שאנשיה קרויים **בני הלאום** יפעלו ויהיו זכאים למדינה משלהם. מדינה זו תקרא **מדינת לאום**. התנועה שתפעל להקמת מדינת לאום זו תקרא **התנועה הלאומית** (של הלאום). לאום מלוכד וחזק יצליח יותר בקלות להגשים את מטרותיו להקמת מדינה לאומית. אופן ליכוד בני הלאום מורכב ממספר מאפיינים, כגון הסירטויה משותפת, ארץ מולדת משותפת אליה רוצים להגיע, ותרבות משותפת. כל המאפיינים הללו ביחד עוזרים ליצור **תודעה לאומית** אחידה המאחדת בין בני הלאום. הזהות הלאומית עוזרת למצוא בתנועה הלאומית מקור זהות בעבור אנשים המחפשים קבוצה להזדהות איתה.

תרבות משותפת תעזור לבני הלאום להרגיש מחבורים אחד לשני, זאת באמצעות (בין היתר) שירה, ספרות, מוזיקה ועוד, המייחדת את אותו הלאום, וגורמת לו להרגיש כאילו יש משהו מיוחד ביניהם.

מולדת אליה בני הלאום רוצים להגיע (ולרוב רוצים להקים מדינה לאומית), עוזרת להציב שטח אדמה ברור שתנועה הלאומית לרצה להקים מדינה לאומית עליו, ובכך תאחד את בני הלאום לכדי מטרה אחת. נוסף על כך, היא תגרום להם להרגיש ביחד, שכן מטרתם ואהבתם היא המולדת המשותפת ביניהם. בני הלאום מוכנים להקריב מעצמם בשביל המולדת, כלומר להלחם ולהסתכן בשביל להקים עליה מדינה לאומית.

מרכיב אחד שמלכד את בני הלאום הוא **היסטוריה משותפת**. רבים הלאומים שמצאו בהיסטוריה שלהם דבר חיובי ומשותף שמאחד אותם יחדיו. ההיסטוריה המשותפת לרוב מהווה חלק ניכר בתודעה ובזהות הלאומית, שהכרחית הן בשביל לגייס אנשים ללאום, והן בשביל לשמור עליו מאוחד.

נתבונן בקטע "מישהו איטלקים" המופיע בספר "הלאומיות בישראל ובעמים" (הוצאת כנרת 2014, עמוד 18). בקטע כותב אדמנדו דה אמיציס שנולד ב־1846 ופעל למען התנועה הלאומית האיטלקית, מה מגדיר איטלקי, ולמעשה פורש את התודעה הלאומית שהוא תופש עצמו חלק ממנה. ברמה הסמנטית, הוא משפר מדוע הוא אוהב את איטליה. לפי דבריו, בענותו על השאלה הרטורית "מדוע אני אוהב את איטליה", השיג לעצמו "מפני שאיטליה היא האדמה שבה קבורים אבותי" וכן "הטבע הסובב אותי וכל הנגלה לעיני [...] הוא איטלקי". בכך, נבחין שאהבתו העזה לאדמת איטליה,

המולדת המשותפת לעם האיטלקי, מהווה מבחינתו חלק ניכר מהזהות הלאומית האיטלקית. נוסף על כך, הוא אומר כי הוא אוהב את איטליה גם כי "לשון דיבורי, הספרים שעליהם אני מתחנך – הם איטלקיים". נסיק שגם הספרים והתרבות הם סיבה לרגשותיו הלאומיים העזים, וגם הם חלק משמעותי מהתודעה הלאומית שלו.

לסיים, תרבות, מולדת והיסטוריה משותפת עוזרים לליכוד בני הלאום ויצירת תודעה לאומית אחידה, כמו שראינו בטקסט "מיהו איטלקי".

פרק 2 ~ גרמניה הנאצית, מלחמת העולם השנייה והשוואה

2.1 ~ האידיאולוגיה הנאצית ובניית המשטר הנאצי (1)

שאלה: כרזה זו [תמונה על טופס השאלות] נוצרה בתקופת שלטונה של המפלגה הנאצית בגרמניה כחלק מהמאמץ התעמולתי של המשטר הנאצי. **הסבירו** איזה עקרון של האידיאולוגיה הנאצית בא לידי ביטוי בכרזה, **הסבירו** צעד או אירוע אחד מתחום הטרור במדיניות הנאצית בין השנים 1933-1939 שנועד להפוך את גרמניה לנאצית, **הסבירו** את חשיבותה של התעמולה בבניית המשטר הנאצי, **והסבירו** מדוע היה חשוב למשטר הנאצי לפעול גם בתחום החקיקה.

בשנת 1933 בגרמניה, עלתה לשלטון "המפלגה הנציונל-סוציאליסטית" או "**הנאצים**" ומנהיגה היה **אדולף היטלר**. המפלגה עלתה לשלטון על רקע משברים מדיניים וכלכליים ברפובליקת ויימאר הגרמנית, ומאוד מהר הפכה את גרמניה לדיקטטורה מוחלטת. לנאצים הייתה **אידיאולוגיה מובהקת**, שפותחה על-ידי אדולף היטלר ונכתבה מפורשות בספרו מיין קאמפ ("המסע שלי"), הכוללת מאפיינים כמו תורת הגזע, מנהיג יחיד, אנטישמיות מודרנית, עקרון המנהיג, הלאום כערך עליון (פאשיזם), שלילת הדמוקרטיה והקומוניזם, ומרחב מחיה.

תורת הגזע היא עקרון האידיאולוגיה הנאצית המבוסס על עיוות תורת הברירה הטבעית של צ'ארלס דרווין. **עקרון הברירה הטבעית** אומר כי מבין המינים בטבע, המתאים ביותר לסביבתו שורד וממשיך להתפתח ולהעמיד צאצאיים. לפי היטלר, בני האדם לא נולדו שווים ודמם מכתוב לאיזה גזע הם משתייכים, ובין הגזעים יש מלחמה מתמדת בה החזק ביותר שורד. לפיו, זהו אופן פעולתו הטבעי של הטבע. היטלר חילק את הגזעים לשלושה גזעים עיקריים – **הארים** (ובפרט הגרמנים הטהורים), הסלאביים (גזע נחות שמטרתו להיות עבד ולשרת את הארים), וכאלו שאינם גזע ומשחיתים את התרבות (ביניהם נמנים היהודים).

האנטישמיות בתורת הגזע הנאצית היא אנטישמיות מודרנית, כלומר היא מובססת גזע ולא דת. לפיה, היהודים מנסים להשחית את התרבות, באמצעות השתלטות על התעשייה ובאמצעות זיבול הדם הארי הטהור (נישואי תערובת). האנטישמיות הנאצית היא עקרון בפני עצמו של האידיאולוגיה הנאצית. האידיאולוגיה גורסת שהיהודי הוא אויב העם הגרמני, וככזה, יש להוקיע אותו מגרמניה. היטלר ניסה להשיג מטרה זו באמצעות גירוש ישיר מגרמניה, עידוד הגירה עקיף, פגיעה כלכלית ביהודים והדרתם מהחברה הגרמנית.

המשטר הנאצי הצליח להשיג את מטרותיו באמצעות טרור המפונה כלפי האזרחים, כלומר חקירה, עינוי, מאסר ורצח, שנועדו להפחיד מהתנגדות לשלטון. המשטר הנאצי גם פעל באמצעות תעמולה נרחבת, כלומר סרטים, כרזות, נאומים, שליטה בעיתונות ובתקשורת ועוד, באמצעותה הוא הפיץ את האידיאולוגיה הנאצית וחזק את תפיסתה בקרב העם.

המשטר הנאצי תומך בגישה של מפלגה אחת, כלומר, המפלגה הנאצית היא יחידה, ולכן מנהלת ושולטת על כל אמצעי המדינה. בין היתר, נגרר מכך שלא ייתכנו בתי משפט עצמיים, שלא נתונים לשליטה ישירה של המפלגה הנאצית. כדי לשלוט בבתי המשפט וגם כדי לתת לגיטימציה חוקית לשלטון הנאצי, הנאצים פעלו באופן פעיל בתחום החקיקה.

התעמולה הכרחית על מנת להפיץ ולפזר את האידיאולוגיה הנאצית, ולוודא שכל קצוות החברה תומכים (ברצון או שלא ברצון) באידיאולוגיה הנאצית.

נבחין שבינוי 1934, רהם מפקד ה-SA (ארגון משטרתי לכאורה) הביע ביקורת על מדיניות הפנים שהנהיג היטלר. מאוחר יותר אף נודע להיטלר שרהם מתכנן הפיכה כנגדו. כיאה לטרור שהשליט היטלר, היטלר עצר את רהם וכ-1000 מפקדי ה-SA והוציא אותם להורג. בכך, היטלר הבהיר מה יהיה דין מתנגדיו, והפך את ה-SA לארגון שולי שהוחלף בידי ה-SS הנאמן יותר. אירוע זה נקרא **אירועי ליל הסכינים הארוכות**.

עתה, נתבונן בכרזה המתוארת בשאלה. בכרזה מוצגת אישה ארית צעירה, ומאחוריה רשת עכביש על עכביש בעל פנים עם מאפיינים יהודים לכאורה (אף ארוך ועקום, אוזניים גדולות וחיוך זדוני) עליו סמל של מגן דוד המתבונן בה. עקרון האנטישמיות בא לידי ביטוי בכרזה. היהודי המוצג כעכביש (חיה עם קונטציה זדונית) מוצג כמי שמאיים על האישה, שמא יתמא את דמה בנישאי תערובת ויפגע בטוהר הדם הארי.

לסיום, זו הייתה שאלה ארוכה מאוד שהיו אמורים לפרק לכמה תתי סעיפים.

2.2 ~ האידיאולוגיה הנאצית ובניית המשטר הנאצי (2)

א. שאלה:

הציגו את העקרון מתוך האידיאולוגיה הנאצית שבא לידי ביטוי בקטע [הכרזה המופיעה על גבי דף השאלות]. בחרו במקור מילולי בספר הלימוד המבטא את אותו העקרון. הסבירו כיצד המקור שבחרתם מבטא עקרון זה.

תשובה:

"**הנאצים**" (קיצור של הנצ'יונל-סוציאליסטים) הייתה מפלגה שעלתה בראשות **אדולף היטלר** בשנת 1933 לשלטון ברפובליקת וויימאר הגרמנית. באותה התקופה היו משברים מדינתיים וכלכליים ברפובליקה, והיטלר, מנהיג המפלגה, ניצל אותם כדי להפוך את מפלגתו ליחידה בגרמניה במהלך השנים הבאות. לנאצים הייתה אידיאולוגיה ברורה שנכתה על-ידי היטלר בספרו "מיין-קאמפ" ("המסע שלי"). האידיאולוגיה כוללת מאפיינים כמו תורת הגזע, מנהיג יחיד, אנטישמיות מודרנית, עקרון המנהיג, הלאום כערך עליון, שלילת הדמוקרטיה והקומוניזם, ומרחב מחיה לארים.

כחלק מהמאפיינים **אנטישמיות** של האידיאולוגיה הנאצית, הנאצים האמינו שהיהודי הוא אויב העם הגרמני, וכזזה, יש להוקיע אותו מגרמניה. היהודים הם משחיתים תרבות, ומנסים להשתלט על התעשייה. השנאה ליהודים מבוססת דת ולא גזע, כלומר, מי שנולד להורים יהודים או שאף סביו יהודים, יחשב יהודי (או יהודי למחצה), ללא תלות בדתו או אמונתו, או רמת פטריסיו לעם הגרמני. היהודי הוא טפיל של החברה, שלא תורם לה ומנצל אותה לצרכיה שלו.

בקטע המקור המופיע על דף השאלות, מוצגת כרזה נאצית עכביש עליו מצויר מגן דוד, ואנשים רבים התלויים ברשתו. הצגת היהודים כעכבישים מרושעים עוזרת לנאצים להמחיש שהיהודים אויב האומה הגרמנית, מנסים לתפוס ולגרום רעה לאנשים, והם מייצגים את תמצית הרוע.

נתבונן במקור המילולי מספרו של היטלר "מיין-קאמפ" (עמוד 70, "נאציזם, מלחמה ושואה", הוצאת הייסקול 2014), ספציפית בקטע החמישי. לפיו, "היהודי מעולם לא היה נווד, אך מאז ומתמיד היה טפיל המשמין על חשבונם של אחרים". היטלר פורש את דעתו האנטישמית וטוען שהיהודים לא תורמים לכלכלה ולחברה, ומנצלים אותה גרידא. נמשיך – "תוצאות הלוואי של הנוכחות היהודית הם כתוצאות הלוואי של ערפד. בכל מקום בו היהודי מבסס את עצמו, נידונו מארחיו לדמם למוות במוקדם או במאוחר" – גם כאן, היטלר טוען שהיהודי מנסה להשמיד את המקום בו הוא נמצא, והוא אויב החברה והעם, בהתאם למאפיינים באידיאולוגיה הנאצית (שהתבססה על ספר זה).

ב. שאלה:

"לאחר עליית הנאצים לשלטון פעל המשטר הנאצי כדי להרוס את הדמוקרטיה באמצעים דמוקרטיים". **הסבירו** טענה זו. בססו את דבריכם על שתי דוגמאות מתחום החקיקה. בחרו מקור מספר הלימוד המבטא תחום פעולה אחר שבו השתמשו הנאצים לביסוס שלטונם בין השנים 1933-1935. הסבירו כיצד המקור שבחרתם מבטא תחום זה.

תשובה:

בשנת 1933 עלתה לשלטון המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, או בקיצור, **הנאצית**, תחת השלטון של **אדולף היטלר**, מנהיג המפלגה שהכתיב את האידיאולוגיה שלה בספרו "מיין-קאמפ". האידיאולוגיה הנאצית שמוות על עקרונות תורת הגזע, אנטישמיות, אנטי-קומוניזם ואנטי-דמוקרטיה, מרחב מחיה, הלאום כערך עליון, ועקרון המנהיג.

הנאצים עלו באופן חוקתי לשלטון בשנת 1933, ובהתאם לאידיאולוגיה אנטי-דמוקרטית השואפת לקיום מפלגה יחידה – המפלגה הנאצית – פתחו במאמצים להרוס כליל את הדמוקרטיה של רפובליקת וויימאר. לשם כך, הנאצים ניצלו את המערכת החוקתית של הרפובליקה כדי להשמיד אותה. לדוגמה, היטלר ב-27 בפברואר ביים את שריפת הרייכסטאג, מה שאפשר לו לקבל סמכות לחוקק באופן חופשי חוקים ללא אישור הרשויות האחרות. לדוגמה, היטלר פרסם את "הצו נגד מעשי אלימות קומוניסטיים המסכנים את המדינה" בו היטלר אוסר על קיום כל פעילות קומוניסטית, ומשמיד באופן חוקי את המפלגה הקומוניסטית ובכך פוגע אנושות בחופש הדיבור. בדוגמה נוספת, באמצעות צווים אלו היטלר השיג שליטה על הרייכסטאג (מעין ממשלה), וכך היטלר הצליח לחוקק באופן חוקי חוק שמסמך את הממשלה (בשליטת היטלר) לחוקק חוקים, המנוגדים לחוקה (כלומר לא חוקיים).

שתי דוגמאות אלו מדגימות באופן נפלא את האמירה "לאחר עליית הנאצים לשלטון פעל המשטר הנאצי כדי להרוס את הדמוקרטיה באמצעים דמוקרטיים" – היטלר ניצל חורים בדמוקרטיה של רפובליקת וויימאר, כדי להרוס את אותה הדמוקרטיה.

היטלר פעל בתחומים אחרים, פרט לתחום החקיקה, על מנת לבסס את שלטון הנאצים. אחד מהם, הוא טרור – הפעלת

כוח מכוון כלפי מתנגדי משטר אמיתיים ומדומים, כדי ליצור תחושה של פחד מהשלטון ומניעה של התנגדות אמיתית. אחד מהאמצעים להפעיל טרור, היה יצירת מחנות ריכוז למתנגדי המשטר (המדומים והאמיתיים) בו עינה ורצח את מתנגדיו אלו. נבחין זאת בקטע מקור המופיע בספר "נאציזם, מלחמה ושואה" (תחתית עמוד 105, הוצאת הייסקול (2014) המתאר את תקנות מחנה הריכוז דכאו, שנקבעו ע"י מפקד המחנה.

לפי קטע המקור, "העבריינים הבאים נחשבים כמסיתים ויש לתלותם: כל מי שעוסק בפוליטיקה, מסית בנאומים, יוצר אסיפות [...] אוסף מידע, נכון או כוזב, על המתרחש במחנה הריכוז" – כלומר, יצירת אופוזיציה למשטר נענתה בתלייה, והשליטה על ידיעת לגבי מה קורה או לא קורה בתוך המחנה – נעשתה ע"י הנאצים, כדי לקבל שליטה על תחושת הפחד הנוצרת בקרב האוכלוסיה. קטע המקור ממשיך בסעיפים נוספים – "העבריינים הבאים נחשבים למורדים ויש לירות בהם מיד, או לתלות אותם כעבור זמן: כל מי שתוקף תקיפה פיזית שומר או איש אס-אס, כל מי שמסרב לבצע תפקיד [...]", דהיינו כל התנגדות פיזית לנאצים, דינה מוות.

2.3 ~ משטר הגטאות בפולין בשנים 1939-1941

א.

ב.

ג.

2.4 ~ המעבר מדמוקרטיה לנאציזם

א.

ב.

2.5 ~ האידיאולוגיה הנאצית ומהלכי מלחמת העולם השנייה

א.

ב.